

СУБ'ЄКТНІ ФОРМИ ВИРАЖЕННЯ АВТОРСЬКОЇ СВІДОМОСТІ В ЛІРИЦІ МИКОЛИ ВІНГРАНОВСЬКОГО

Анотація. У статті виявляються суб'єктні структури ліричної системи М.Вінграновського, сформовані особливостями його авторського «Я». Основна увага зосереджується на особливостях транспонування авторської свідомості через монологічні форми виявлення творчо-психологічної установки автора в ліричному тексті поета.

Ключові слова: ліричний суб'єкт, авторська свідомість, суб'єктна сфера, інтенція, монолог, дискурс, нарація.

Аннотация. В статье определяются субъектные структуры лирической системы Н. Винграновского, сформированные особенностями його авторського «Я». Основное внимание сосредоточено на особенностях транспонирования авторского сознания через монологические формы определения творческо-психологической установки автора в лирическом тексте поэта.

Ключові слова: лирический объект, авторское сознание, субъектная сфера, интенция, монолог, дискурс, нарация.

Summary. The article revealed the subject structure of the lyrical system of N. Vingranovsky formed by the features of his author «I». The main focus is on features of the transposition of the author's consciousness through the monologue form of the exposure of the author's creative-psychiatric purpose in the poet's lyrical text.

Key words: lyrical subject, the author's consciousness, subject field, intention, monologue, discourse, narration.

Важливим смислотворюючим принципом художнього мислення письменника, його стильової системи науковці вважають образ автора [16, с.4]. «Рефлексії над авторством» (С.Аверинцев) сьогодні активно дискутуються не тільки в літературознавстві, але й в естетиці, філософії, культурології. Сама категорія «образ автора» в сучасному науковому дискурсі має значну кількість різнопрочитань і тлумачень, однак домінуючою є думка про «особистісну природу «образу автора», який складається в процесі читацького сприйняття, коли за створеною митцем поетичною картиною світу починає відчуватися активність авторської думки, індивідуальна окресленість духовного портрета творця» [9, с.237]. Тому-то в кінцевому підсумку предметний інтерес більшості дослідників обертається довкола «проблем суб'єкта творчості, індивідуальності митця та його авторської свідомості» [11, с.4]. Серед нерозв'язаних питань сучасного літературознавства – «смерть автора» як ідеологічної фігури в тексті (праці Р.Барта, М.Фуко), форми присутності / відсутності автора у створеній ним художній реальності, координувальна роль автора в тексті, співвіднесеність біографічного, особистісно-психологічного та соціокультурного досвіду поета і його авторського «Я» в індивідуальній картині художнього світу, вираження авторської позиції у способі суб'єктної організації тексту тощо.

Авторську присутність у художньому творі зазвичай пов'язують зі специфікою авторської свідомості. Конкретизуючи зміст понять «суб'єкт творчості», «індивідуальність художника», «авторська індивідуальність» (І.Франко), категорія «образ автора», як підкреслює М.Кодак, «відкриває підходи до цілісного, системного розуміння поетики твору і творчості митця» [11, с.4]. Л.Голомб справедливо зауважує, що «спостереження над

динамікою взаємодії різних форм вираження авторської свідомості в певних часових вимірах можуть суттєво доповнити загальну картину творчої еволюції митця» [9, с.237].

Характеризуючи методологічну ситуацію в сучасному українському літературознавстві, Г.Сивокінь говорить про закономірну активізацію проблеми індивідуально-авторського начала творчості. Як методологічну пропозицію ним представлено самототожність письменника (поєднання художньої творчості з її суб'єктом), що її вчений дефініює у такий спосіб: «Самоусвідомлення (наприклад, зафіксоване в автокоментарі), з одного боку, і, з другого боку, відкриті в безкінечність критичні (наукові, читацькі та ін.) тлумачення письменника як творця, як особистості, як соціального витвору і явища» [14, с.9]. Очевидно, що й сьогодні на часі застереження Ю.Шереха: «Шкідливо все, що накидається авторові чи літературі ззовні, що ігнорує авторову особистість. Ігноруючи авторову особистість, така критика водночас ігнорує і закономірності літературного процесу» [22, с.412]. Сказане стосується насамперед ліричного твору, в якому суб'єктна сфера тексту безпосередньо пов'язана з особливостями репрезентації в художньому тексті психологічної установки «автора-творця» (М.Бахтін).

Саме такою постає лірична система М.Вінграновського. Її характеризує рішуча актуалізованість суб'єктивного плану. В творчості митця має місце «щось на зразок творення власного часопростору [...], геометрія й настроєвість якого дорівнює душевному станові поета. Такий світ як своєрідне метафізичне поле філософського вростання себе у довкілля й довкілля у себе» [6, с.40]. В авторській картині художнього світу М.Вінграновського чітко окреслена лірична персона, а зв'язок ліричного суб'єкта з авторським

«Я» потверджує думку Аристотеля про те, що в ліричному наративі (за Аристотелем – способі «наслідування», «уподібнення», «відтворення») «виклад здійснюється від «Я» [1, с.41]. Творчість поета атрибує глибокий ліризм у значенні «емоційної співучасті автора у зображеному [16, с.11]. Особливості авторського буття поета, іманентний йому тип авторської свідомості транспонуються в лірику митця насамперед через суб'єктну сферу тексту.

Однак, незважаючи на доволі широкий діапазон оцінок художньої творчості митця, суб'єктна організація авторського тексту ще не ставала вихідною точкою його літературно-критичної рецепції, а відтак об'єктом спеціального наукового вивчення, що й зумовлює актуальність порушеної у статті наукової проблеми. Дослідники переважно обсервують образні концепти в семіосфері М.Вінграновського та актуалізацію ним різних культурних контекстів, з'ясовують проблеми просторової організації лірики тощо. Аспекти художньої парадигми поета осмислено у давнішій монографічній праці Т.Салиги «Микола Вінграновський» (К., 1989). Має цілковиту рацію Л.Тарнашинська, яка зауважує, що літературознавчі дослідження спадщини М.Вінграновського й сьогодні обертаються здебільшого в такій площині: «Вінграновський і народ, Вінграновський і Україна, Вінграновський і естетичний імператив, Вінграновський і жанрово-стильовий спектр його творчості, Вінграновський і художньо-виражальні засоби у їх, переважно традиційному тлумаченні» [19, с.263]. Виразно суб'єктивовані акценти самосвідомості поета лише означені низкою публікацій останніх років (С.Богдан, Л.Талалай, О.Цілінко та ін.). Дещо ширше розкрито деякі аспекти суб'єктної організації його авторського тексту в працях І.Дзюби, В.Моренця, Л.Тарнашинської. Проте об'єкт наукового пізнання вимагає значно ширшого й ґрунтовнішого дослідження. З огляду на полісемантичний характер категорії «образ автора» сьогодні помітно зростає вага досліджень спрямованих на вивчення суб'єктних форм ліричного вираження авторського «Я» та їх взаємодії в межах певної поетичної системи, які в сучасному літературознавстві виростають в один із найбільш продуктивних шляхів аналізу лірики» [9, с.237].

М.Вінграновський – яскрава індивідуальність із характерною авторською манерою. В його ліриці суб'єктом поезії переважно виступає власне автор, що є «суб'єктом ліричного пізнання найбільш широких і загальних суспільних та філософських проблем» [16, с.22]. Суб'єктна форма вираження авторської свідомості власне автор у М.Вінграновського здебільшого виступає автономно, щоправда подекуди зустрічаємо її у складі поліметричних (багатосуб'єктних) структур. Домінування названої суб'єктної форми визначила емоційну тональність лірики поета, її жанрову специфіку, побудову мовної композиції, що охоплює переважно «предметно спрямоване ав-

торське» (М.Бахтін) слово. Різні модуси цієї суб'єктної форми експлуатувались поетом упродовж всього творчого еволюційного шляху, оприявнюючи цілісність його естетичної системи як «змінної сталості» (Т.Салига). Основну мету статті становить дослідження основних суб'єктних структур ліричної системи митця, умотивованих особливостями авторського «Я» («ліричний власне автор»).

М.Вінграновський як поет дебютував в умовах всебічного прагнення тоталітарної естетики уніфікувати особистість, коли «заперечувалася етнічна самобутність («радянський народ»), індивідуальний простір («все наше»), самовияв («незамінимих немає») [...] Життя і смерть конкретного «Я» зважувалися виключно на терезах героїчного поступу «Ми», індивідуальний час беззастережно розчинявся в загальносуспільному» [12, с.17]. У контексті творчості свого літературного покоління поет помітно вирізнявся націленістю на психологізм ліричної автоінтерпретації значимих спонтанних проявів «глибини» життя душі ліричного героя. Починаючи з першої збірки «Атомні прелюди» (1962), було очевидно, що її автор – індивідуальне неординарне явище в українській літературі, який, за словами З.Геник-Березовської, одразу став на захист «права на свій власний шлях» [7, с.276]. В.Симоненко стверджував, що цей поет «просто – несхожий на інших та й годі» [8, с.45].

М.Вінграновський належить до кола митців високого естетичного рівня, яких, за словами Гадамера, «поцілувала мова». Його вірші надзвичайно потужні своєю енергетикою та незужитою й вибуховою образністю. Поета вирізняє з-поміж суголосних йому сучасників і наступників «винятковий слух на слово» (М.Слабошпицький). Неповторність та індивідуальність авторського світобачення і світорозуміння стимулювали формування «гранично індивідуалізованої картини світу в поетичних образах митця, явлену стихією його таланту за естетичними законами краси та гармонії, де есхатологічні дисонанси покликані лише увиразнювати відцентрову напрямну цієї гармонії у нескінченній боротьбі протилежностей – добра / зла, світла / темряви тощо» [20, с.306]. Поетові вдалося створити індивідуально-авторський дискурс, котрий знакує сутнісний зв'язок із універсальними засновками людської екзистенції, з вічними буттєвими істинами. Водночас він іманентний українській ментальності та національній літературно-фольклорній традиції. В оприявненні національного коду, що є органічною рисою всієї української літератури, поет не схожий на інших мистецькою поставою та художніми «клеюдами» (Я.Голобородько).

Лірика М.Вінграновського, за підкреслює М.Слабошпицький, «напродив особиста, мовби якась аж щоденникова. Усе відбувається, мовлячи словами Поля Елюара, у той спосіб, що поет іде від обр'ю одинака до обр'ю людства. Правда осо-

биста, а тим більше – поетова, завжди в стократ переконливіша й емоційно сильніша, ніж правда взагалі» [15]. Безперечно, тут ужито певне перебільшення, однак це напевно «дуже суб'єктивний автор. І саме тим цікавий» [2, с.147].

В естетичних версіях художньої творчості М.Вінграновського «механізм диференціації авторської свідомості (тип словесно-образного мислення» [11, с.10] суб'єктивує її основні акценти. Навіть у поліметричних композиційних структурах із домінуючою епічною тональністю тексту (вираження суб'єктом оцінки зображуваного) дистанціювання суб'єкта від об'єкта й адресата мінімалізується, увиразнюючи природу естетичного ідеалу поета як основного змістового складника авторського Я».

«Семантична інформація» (М.Брандес) авторського тексту М.Вінграновського, що корелює внутрішньо-композиційні взаємини суб'єкта, об'єкта та адресата, вмотивовує пріоритетність монологічного способу висловлювання, а відтак і монологічну єдність художнього світу ліричного суб'єкта, в якому його самосвідомість не зображається, а виражається (до певної міри – зливається з біографічним автором). Ця особливість авторської свідомості як «момент творчої індивідуальності» (О.Білецький) явно прочитується навіть у прозових творах. Так, у діалозі з Л.Тарнашинською про роман «Северин Наливайко» М.Вінграновський зізнавався: «Северин Наливайко – це, звісно, я сам. У нім мій характер, мої інтонації, моє все. А от історичні події – то вони вже його, Наливайкові. Северин Наливайко 1594-го і я 1991-го – все це одне і те ж саме. Змінились лише зброя, одяг, харчі й нерви. А віра, пристрасті, любов і коні – єдині. Між ними не змінилося нічого. Як не змінилась, на жаль, і наша доля» [17, с.55]. І.Дзюба з цього приводу зазначає, що цей роман письменника є «достеменною історією» в особистісному «поетичному світі автора» [10, с.6]. Р.Сергієнко у листі до М.Вінграновського писав: «...у твоїх віршах – увесь ти» [13, с.128]. Така якість авторської манери поета підтверджує відому тезу М.Бахтіна про те, що індивідуальний світ письменника «тримається на інтелектуальному й емоційному досвіді особистості» [3, с.8].

У парадигмі суб'єктної організації ліричного твору суттєвим структуротвірним чинним виступає «співвіднесеність між автором та героєм у формі стосунку між «Я»-суб'єктом та «іншим» [4, с.145]. Ліричний суб'єкт у поезії М.Вінграновського Я-центричний. Гомогенізований ліричний герой «глибоко уподібнений» до авторф. Художня практика митця репрезентує гомогенізуючий тип авторської свідомості, який передбачає високу константність творчопсихологічної установки автора [11]. Ліричний герой найчастіше персоніфікується в «Я», що вмотивовує монологізм як конститутивну основу суб'єктної організації тексту, репрезентує задану інтенцію прямої характеристики авторського «Я»

(«Я на сторожі коло тебе / Поставлю атом і добро»; «Ми стрілися з тобою на Дніпрі, / Там губи я торкнув твої, Вітчизно...»; «До тебе йшов у думнім щасті-горі, / І я прийшов, душі моєї вродо...»; «У синьому морі я висіяв ліс...»; «Ходіте в сад. Я покажу вам сад...»; «Цю жінку я люблю. Така моя печаль...»; «Не руш мене. Я сам самую...»; «Я люблю / очима тишу цілувати...»).

Форми вираження «Я» письменника в тексті, за словами В.Смілянської, визначаються ступенем об'єктності, тобто «наскільки суб'єкт виступає не лише суб'єктом, а й об'єктом зображення», а також «зовнішньою чи внутрішньою позицією щодо зображеного» [16, с.5]. Для М.Вінграновського об'єктом художнього осмислення (а відтак відтворення) були базові цінності українства, зафіксовані народним світоглядом. Ліричний суб'єкт його поезії україноцентричний. Це митець, «народжений для українопочування» [10, с.6]. Модус ліричного суб'єкта, що в ліриці М.Вінграновського зазвичай виступає носієм авторської інтенції, вербалізується через граничну національну визначеність, «злитість» з колективним ліричним суб'єктом (народом). Так, акцентуючи свою причетність до долі народу, поет найчастіше обирає форму ліричного висловлювання від першої особи («Я – син зорі його, що з Кобзаря росте»; «Він мій, він я, він – світ в моїм чолі»; «Я – син його по крові і кістках, / І по могилах, і по ідеалах...»). Лірична ситуація моделюється шляхом уведення в семантичний простір тексту риторичних структур імперативного характеру. Такого типу частотні звертання до адресата («Ви чуєте? Це мій народ...»; «Ти чуєш, Дніпре, ріко-хліборобе!...») кодифікують ідейно-естетичний, емоційно-психологічний «статус» самого автора, національне самоусвідомлення якого зафіксоване в багатьох автокоментарях, інтерв'ю, листах тощо. Наведемо фрагмент однієї з приватних розмов поета А.Гатненком: «Батьківщина і народ – це вічна тема. А втім, чи це тема, я не знаю, мабуть, це не тема, а життя поета, його кров, його нерви, його любов, його надія. І коли Шевченко писав, що «в нас нема зерна неправди за собою», то він думав саме про ці категорії існування – як людини, як поета. Батьківщина, земля, любов, люди – без цього поет – не поет. То найголовніше. Все, що я написав, пов'язано з цими категоріями» [...] Кожен художник мусить мати свій народ. Народ – не намалюєш, не позичиш...» [5]. Гомогенізуючий тип авторської свідомості вмотивовує медитативно-виражальшу спрямованість ліричного висловлювання митця. Його лірика продовжує майже втрачені в сучасній українській літературі класичні традиції поетичного романтизму, де панівною суб'єктною формою є ліричний монолог:

Привіт тобі, ріко моєї долі!..

Ні, я себе не можу уявити

Без тебе, Дніпре, як і без тополі,

Що в серці моїм змалку тополиць [6, с. 90].

Однією з домінантних суб'єктних форм внутрішньої комунікації в поезії М.Вінграновського є лірична сповідь, що акцентує присутність автора в тексті й модифікується у ліричні одкровення, послання до передбачуваного адресата, віртуального, ідеального реципієнта (В.Шмід). У таких композиційних структурах створюється ефект «поетичного багатоголосся» (Б.Корман), характерного для гетеродієгетичного ліричного наративу, що сягає корінням характерного для М.Вінграновського фольклорного суб'єктного синкретизму.

Безсумнівно, в кожному художньому творі безвідносно до його генези, автор (більшою чи меншою мірою) виявляє своє «Я», однак ототожнювати «Я» особистості (поета) і авторське «Я» неправомірно. Ліричні одкровення, інтимні зізнання, сповідальні інтонації М.Вінграновського свідчать про те, що в його текстах автор стає ключовою семантичною фігурою, виступає не лише суб'єктом, але й об'єктом художнього відображення, синтезуючи власний (біографічний, особистісно-психологічний) та соціокультурний (колективний, фольклорний) досвід. Психологічна дистанція між особистісним «Я» і авторським «Я» мінімілізується, оскільки зменшується відстань між «Я» (автор) і «Вони» (творці колективних – анонімних – художніх текстів).

Ні! Мій народ не дим, не горевіз,

І я не дам його по брехнях і по кривдах,

Я не пір'їнка в гордих його крилах,

Я – гнівний меч його, що від Дніпра до звезд! [6, с.127].

Світовідчуття М.Вінграновського творчо реалізується в домінантних мотивах та константних моральних категоріях. Форми авторського «Я» в його патріотичних віршах актуалізуються в тексті через відповідні структури, зокрема, через парадигму займенників «я» («мене», «мені», «мною») та «мій» («моя», «мій», «мої»), що увиразнює авторські інтенції, оприявнює стверджувальний дискурс загального й водночас

екзистенційного «Я-для-себе». Ліричні висловлювання поета акцентують форми авторської активності в тексті, що репрезентують концепцію «Я», яке творить» (О.Ікомасова). У цьому сенсі його лірику можна вважати до певної міри «автопсихологічною», автороцентричною («Подаруй мене, Земле, Вітчизні...»; «Мій тихий путівець, / Мій кожен крок земля благословляє!»).

У ліричному наративі багатьох віршів М.Вінграновського переважає волютативна функція, тому ліричний суб'єкт, виступаючи виразником національної самосвідомості, стає «носієм висловлювання» (М.Ткачук). Характерні для митця ліричні рефлексії щодо громадянської проблематики буття народу та пов'язаних із ними особистих переживань визначають суб'єктну організацію ліричного наративу, який зазвичай функціонує «у силовому полі поетичного мислення «власне автора» [21, с.146], з яким позиціонує його alter ego. Така форма об'єктно-суб'єктної структури ліричного тексту «посилює відчутність того, що автор є суверенним джерелом творчопсихологічних акцій і кожна з цих акцій є способом особистісної участі в ідейному житті, суспільній практиці, історичній творчості народу, нації» [11, с.10].

Попри виразну автороцентричність лірики М.Вінграновського, у його поетичному дискурсі виявляємо й складносуб'єктні форми вираження авторської свідомості, спостерігаємо присутність і дієгетичного, а не лише автодієгетичного наратора. Перший виражає колективну свідомість і стає маркером оцінного пафосу, другий пов'язаний з індивідуальною свідомістю автора і знакує чуттєвий тембр наративу. Така ознака поезики свідчить, що серед суб'єктних форм вираження авторської свідомості митця наявні і поліметричні структури, атрибути якої вимагають ретельного вивчення, визначаючи один із магістральних напрямків декодування авторського тексту М.Вінграновського на сучасних методологічних засадах.

Література

1. Аристотель. Поетика. – К.: Мистецтво, 1967. – 134 с.
2. Базилевський В.О. Логіка поезії: Літозбір Миколи Вінграновського // Київ. – 1986. – № 4. – С.143–150.
3. Бахтин М. Формы времени и хронотопа в романе. Очерки по исторической поэтике // Бахтин М. Вопросы литературы и эстетики: Исследования разных лет. – М.: Художественная литература, 1975. – 436 с.
4. Бахтин М. Эстетика словесного творчества. – М.: Искусство, 1986. – 445 с.
5. Вінграновський М.С. «Батьківщина і народ – це вічна тема» (інтерв'ю біля робочого столу) // Літературна Україна. – 1980. – 16 травня.
6. Вінграновський М.С. Вибрані твори: У 3 т. – Тернопіль: Богдан, 2004. – Т.1: Поезії. – 400 с.
7. Геник-Березовська З. Грані культур. Бароко, романтизм, модернізм. – К.: Гелікон, 2000. – 368 с.
8. Гнатюк М. Два погляди Василя Симоненка // Книжник. – 1992. – №5–6. – С.43–45.
9. Голомб Л. Із спостережень над українською поезією XIX–XX століть: Збірник статей. – Ужгород: Гражда, 2005. – 380 с.
10. Дзюба І. Історичний міф Миколи Вінграновського // Вінграновський М.С. Вибрані твори: У 3 т. – Тернопіль: Богдан, 2004. Т.2. – С.5–10.
11. Кодак М. Авторська свідомість і класична поетика. – К.: ПЦ «Фоліант», 2006. – 336 с.

12. Моренець В. Істина – в дорозі // Талалай Л.М. Вибране: Поезії. – К.: Дніпро, 1991. – С.5–26.
13. Сергієнко Р. «...І твої божественні вірші»: Відкритий лист до Миколи Вінграновського з нагоди ювілею побратима студентської юності // Вітчизна. – 1996. – №11–12. – С.124–128.
14. Сивокінь Г. «Самотождність письменника» як методологічна пропозиція // Самотождність письменника: До методології сучасного літературознавства. – К.: Українська книга, 1999. – С.6–21.
15. Слабошпицький М. «Посеред химерної держави...»: 3 нотаток про Павла Вольвача в контексті його суголосних поетів // Літературна Україна. – 2010. – 21 жовтня.
16. Смілянська В. Стиль поезії Шевченка (суб'єктна організація). – К.: Наукова думка, 1981. – 255с.
17. Тарнашинська Л. Закон піраміди: Діалоги про літературу та соціокультурний клімат довкола неї. – К.: Університетське видавництво «Пульсари», 2001. – 264 с.
18. Тарнашинська Л. Микола Вінграновський: «Все на світі з людської душі»: Біобібліографічний нарис. – К., 2006. – 108 с.
19. Тарнашинська Л. Презумпція доцільності. Абрис сучасної літературознавчої концептології. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 534 с.
20. Тарнашинська Л. Українське шістдесятництво: профілі на тлі покоління (історико-літературний та поетикальний аспекти). – К.: Смолоскип, 2010. – 632 с.
21. Ткачук М.. Наративні моделі українського письменства. – Тернопіль: ТНПУ, Медобори, 2007. – 464 с.
22. Шерех Ю. Два стилі літературної критики // Шерех Ю. Не для дітей: літературно-критичні статті і есеї. – Нью-Йорк: Пролог, 1964. – С.404–441.

Стаття надійшла до редакції 7.04.2011